

УДК 811.161.2`42

ІРИНА КОРНІЄНКО, ОКСАНА ЄФІМОВСЬКА

м. Миколаїв

irinkask@list.ru

ПОЕТОНІМИ ЯК СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО «МАРУСЯ ЧУРАЙ»

У статті охарактеризовано стилістичну роль поетонімів в історичному романі Ліни Костенко «Маруся Чурай», описано функції різноманітні типи онімів у творі письменниці.

Ключові слова: власна назва, онім, поетонім, антропонім, топонім.

У словесній палітрі художнього тексту особливе місце належить власним назвам, що допомагають автору втілити його ідейний задум, передати особливості його авторського таланту. А тому різнобічне вивчення усіх типів онімів, зокрема власних найменувань, та з'ясування їх ролі у творах різних родів та жанрів належить до актуальних проблем сучасної літературної ономастики. Гідне місце в науці посідають ономастичні розробки теоретичних питань у працях Л. Н. Андрєєвої, Л. О. Белея, В. М. Калінкіна, Ю. О. Карпенка, В. М. Михайлова, Є. С. Отіна, О. І. Фонякової та ін. Аналіз онімів багатьох письменників відображено в дисертаціях Т. В. Немировської, О. Ф. Немировської, Г. П. Лукаш, Т. Б. Гриценко, Л. П. Кричун, М. Р. Мельник, Т. І. Крупеньової, Л. І. Селіверстової та ін.

Незважаючи на те, що вже багато зроблено в царині ономастики, актуальним і досі залишається дослідження онімного простору творів українських письменників. Сучасний стан української літературно-художньої антропоніміки виявляє гостру потребу збору, систематизації численних українських літературно-художніх антропонімів, різнобічного вивчення їх функціонально-стилістичних можливостей, виявлення загального та індивідуального в принципах номінації персонажів, з'ясуванні ролі літературно-художньої антропонімії у процесі становлення національної антропосистеми та національної літературної мови.

Мета статті – охарактеризувати семантичне навантаження й стилістичні функції поетонімів в історичному романі Ліни Костенко «Маруся Чурай».

З розвитком науки про мову використання власних назв як виражального засобу в літературних творах зумовило потребу їх теоретичного осмислення. Поетонім – це назва в художній літературі, що має в мові твору, крім номінативної, характеризуючу, стилістичну та ідеологічну функцію [5, 84]. Цей складовий елемент авторського художнього ономастичного виступає номінацією суб'єкта, об'єкта або часового відрізка художньої оповіді [2, 25]. Використання поетонімів залежить від майстерності письменника, від його стилю, а також від жанрових особливостей твору.

Під час аналізу історичного роману Л. Костенко «Маруся Чурай» було розглянуто такі види онімів: антропоніми, гідроніми, топоніми, хрононіми, міфоніми й теоніми. Оніми цього твору зосереджують навколо себе всі образи й виконують номінативну функцію означення того чи іншого місця, події або героя, а також виступають одним зі стилістично-виражальних засобів. Відтак, у творчому доробкові поетеси багатство ономастичних знахідок видається невичерпним.

Антропонімія роману «Маруся Чурай» творить три кола, що взаємно перетинаються, – полтавське, яке об'єднує майже всіх персонажів роману, загальноукраїнське й вороже, що мотивується ситуацією XVII ст. Маруся Чурай, заголовний образ роману, – дівчина з легенди, про яку написано близько 25 драматичних творів, прозових текстів, поем і наукових розвідок. Ліна Костенко, створюючи роман у віршах, уже мала готове, усталене традицією ім'я та його форму (Маруся) й до нього прізвище Чурай, яке іноді виводять з

лексеми *чура*, що разом із більш поширеним дзвінким варіантом *джура* означало «козацький зброєносець-слуга» [6].

«Історія Русів» старшин іменує як «*Летягу, Шкурая і Путила*» [3, 53], а прізвище Чурай у ній не зустрічається. Пізніше народ ушляхетнив імення, ймовірно, з любові до носія, перетворивши *Шкурай* на *Чурай*. Сам факт такої переробки є аргументом на користь історичності не тільки Гордія Чурая, а і його доньки Марусі. Названа в романі 43 рази, Маруся Чурай у 30 випадках – тільки Маруся. Ім'я героїні, одержане з легенди саме у такій формі, вживається в усіх ситуаціях, адже традиція зробила його незмінним. Навіть в офіційних обставинах суду Бобренчиха, насичуючи свою мову книжними словами, імені Марусі не змінює:

*Ускаржаюся Богу і вам на Марусю,
що вона, забувши страх Божий,
отруїла сина мого Григорія,*

*І втеди син мій Григорій наглою смертю
вмер* [4, 4].

Повне ім'я героїні – Марія або навіть Марина, але Ліна Костенко вирішила змінювати форму Маруся:

Ця дівчина не просто так, Маруся.

Це – голос наш. Це – пісня. Це – душа [4, 23].

Невеликий пласт становлять імена та прізвища відомих історичних діячів, які відтворюють колорит зображуваної епохи та характеризують інших діючих осіб. Наприклад, автор часто згадує про *Байду, Богдана Хмельницького, Вишневецького, Остряницю*. Коли текст роману фіксує антропонім *Богдан Хмельницький*, не викликає сумніву, що це ім'я сприймалося українцями з вираженими позитивними емоціями. Досить назвати це ім'я й не подавати детальних описів його дій, вчинків, – і текст одразу набере певної емоційної тональності, адже цей герой ще за часів його життя є символом мужності, патріотизму, любові до народу України.

Іншомовні антропоніми не тільки підкреслюють національність персони, але й виконують певну стилістичну роль. У романі «Маруся Чурай» Ліна Костенко відверто глузує над польським панством, створюючи авторські неологізми – прізвища представників шляхти від слів *бидло, коза*, поєднуючи польське ім'я *Тадеуш* із прізвищем *Пи́ка*, польське прізвище *Яблоновський* з іменем *Рох*:

*Які шляхетні прізвища тут панські! –
Бидловські, Козобродські, Себастьянські.
Яка в них гідність чується велика! –
Рох Яблоновський і Тадеуш Пи́ка* [4, 97].

Іван Іскра – один із головних героїв роману, історично ототожнюється з сотником Полтавського полку. Ліна Костенко, обравши найуживаніше ім'я Іван, що в романі не змінюється, дотрималась історичної правди, бо сина Остряниці дійсно звали Іваном. Глибока поетизація цього образу знаходить яскраве онімічне втілення:

*Прощай, Іване, найвірніший друже,
шляхетна іскро вічного вогню!* [4, 117];

«Душа у тебе має бути крицею.

Так плакати не гідно казака.

*Твій батько був, Іване, Остряницею, –
наступний гетьман після Павлюка* [4, 117].

Історичність Івана Іскри підтверджується «Реєстрами Війська Запорозького» 1649 р., пам'яткою, яку можна вважати головним джерелом полтавської антропонімії роману. З персонажів твору в Полтавському полку відносяться також імення *Горбань* (але не Семен), *Процик Кулевара, Семен Капканчик, Ромашко Струк, Лесько Черкес*.

Названі в «Реєстрах» особи від персонажів роману відрізняються суфіксом *-енко*: «*Перед Мартином Пушкарем, полковником, в присутності Семена Горбаня, що був на той час вїттом у Полтаві*» [4, 4]. Наявність чи відсутність цього суфікса засвідчує, що процес формування антропонімічної категорії прізвищ тоді лише відбувався, що прізвищ у сучасному розумінні цього терміна ще не існувало. *Пушкар, Іскра, Горбань* як такі іменувалися без суфікса *-енко*, що засвідчено історичними джерелами й запроваджено в романі. Стосовно своїх батьків вони позначалися ще патронімами, а не прізвищами: *Пушкаренко, Іскренко, Горбаненко*, що й маємо в «Реєстрах».

Відтак, імена історичних осіб, використані у романі Л. Костенко, виступають досить вагомим фактором досягнення достовірності описуваного, створюючи ефект реальності й відповідний культурний та історичний фон.

Немає в «Реєстрах», у межах Полтавського полку, інформації лише про кількох полтавських персонажів роману. Зокрема не згадується там *Вишняк*, що за переказом звався Федором, був осавулом, родичем самого

Мартина Пушкаря й батьком Галі (чи Ганни), однієї з провідних героїнь твору [1, 47]. Наймення *Вишняк* – не від вишня, але від вишній, верхній, що обігрується в романі:

*Ти Вишняківна. Рід у вас гучний.
Таких родів не густо у Полтаві.
Твій батько, Галю, чоловік значний.
У нього жінка ходє в златоглаві.
Він не якийсь. Він сам собі Вишняк [4, 40].*

Чи не найгостріше виражена контрастність моральної позиції Чураїв та Вишняків у чіткому, афористичному зіткненні онімів: *І чураївські голови на палях, // і вишняківські голови на плечах [4, 41]; А він Бобренко. Він же не Чурай [4, 37].*

Ліна Костенко серед жіночих персонажів роману для доньки Вишняка дібрала з двох пропонованих легендою варіантів імені (Галя і Ганна) перший. Ім'я *Галя* вживається найчастіше нейтрально забарвленим, зрідка *Галька*, *Гальці*, а також у поєднанні з прізвиськом: *Тож Галя Вишняківна підійшла, // була про все розпитана дискретно [4, 8]. Галя Вишняківна* (так 2 рази у перших згадках, в офіційній ситуації суду) фігурує в романі і як *Вишняківна*, і як *Галька* (у мовленні Семена Капканчика) (*То це б сиділи в Гальки на весіллі, // а не отут балакали в суді [4, 13]*). Але найчастіше – просто як Галя (18 разів із 23 ужитків у цілому).

Цікаво вирішується питання з іншими жіночими іменами. *Бобренчиха* один раз, у судовій дискусії, названа *Орихною* [4, 12]. Ця форма, утворена антропонімічним суфіксом *-хн-*, що в жіночих ім'ях виражав узагальнену згрублість, нині є невживаним, на відміну від XVII ст., де був досить продуктивним. Часто згадувану в романі матір Марусі, поетеса іменує тільки *мати*, іноді – *Чураїха*. Легенда зберегла її ім'я *Горпина*, але воно не підходить до створеного поетесою образу. Іменування жінок за чоловіком на *-иха*: *Чураїха*, *Бобренчиха*, як і доньок за батьком: *Чураївна*, *Вишняківна*, було у XVIII ст. узвичаєною формулою, яка нині може з'явитися лише як просторічна чи діалектна.

Ще одна активна полтавчанка в романі – *Таця Кисломедка* – шинкарка, ще й легкої поведінки. Вона вичерпно характеризується своїм іменем, що не є одержаним у спадок. Форма *Таця* (від Тетяна) стосовно дорослої жінки набуває фамільярно-глузливого забарвлення, а прізвисько *Кисломедка* позначає її заняття й виставляє йому оцінку.

Відтак, досконала антропонімічна обробка істотно допомогла Ліні Костенко створити в романі напрочуд реальну й барвисту картину буття Полтави XVII сторіччя.

З-поміж географічних назв у творі найчастіше – 69 разів – вживається ойконім *Полтава*. У 23 випадках він використовується в переносному значенні, виконуючи роль різних художніх тропів: метонімії, синекдохи, уособлення. Досить часто назва місця переноситься на його жителів, уособлюється із живим об'єктом, який може плакати, замислюватися, висилати сторожу, подавати голос, підкреслюючи, що він ще живий. У романі зустрічаються також зразки, коли ойконім Полтава персоніфікується, виконуючи роль риторичного звертання. Це підносить онім до рівня живої особи та емоційно забарвлює текст. Стилістичне навантаження ойконіма збільшується ще й завдяки використанню зменшувально – пестливої форми та семантичного обігрування – *Полтавонько, Олтава: ...стара моя Полтавонько, Олтаво! // Щоразу по загляді молода [4, 43]*. До частотних належать також макротопонім *Україна*, ойконім *Київ*, гідронім *Ворскла*, функції яких виходять за межі суто номінативних, оскільки уособлюють образ Вітчизни:

Велику групу утворюють географічні назви. Це, зокрема, назви сіл – *Кривохатки і Темногайці*, полтавських вулиць – *Гончарні, Ковальські, Чоботарні*, інших місцевих об'єктів: *Дідова балка, Старі Млини, Замкова гора*. Топоніми в романі «Маруся Чурай» передусім різняться тією роллю, яку вони виконують у розвитку сюжету та композиції твору. Першу групу утворюють географічні назви, безпосередньо зв'язані з головною сюжетною лінією, з основними персонажами. Це, зокрема, топоніми *Полтава, Київ, Біла Церква, Кривохатки, Темногайці*. Всі вони створюють реальний фон для розвитку сюжету, а стилістичний потенціал їх досить великий.

Другу групу складають назви об'єктів, які прямо не пов'язані із розвитком сюжету й видалені у просторі або часі. Топоніми вживаються в авторській розповіді та мовленні персонажів й об'єднані навколо теми визвольної боротьби українського народу, історії України взагалі (макротопоніми: *Литва, Брацлавщина, Волинь*; ойконіми: *Варшава, Збараж, Корсунь*; гідроніми *Пилява, Солониця*).

Окрему групу становлять топоніми, що називають об'єкти, зв'язані з біографією другорядних та епізодичних персонажів. Зокрема, чимало географічних іменувань тяжіє до особи мандрівного дяка.

Топоніми роману різняться тією роллю, яку виконують у творі. Є назви, безпосередньо пов'язані з головною сюжетною лінією: *Полтава, Біла Церква, Переяслав, Лубни*; є віддалені в часі або просторі, переважно об'єднані навколо теми визвольної боротьби українського народу, історії України взагалі: *Зборів, Збараж, Дубно, Варшава; Волинь, Брацлавщина, Литва*; є пов'язані з життєвим шляхом окремих персонажів; є топоніми-символи, передусім *Україна, Київ, Дніпро*; є топоніми-порівняння та пісенні образи: *Апіїв шлях, Азов, Кодима*. Ця розмаїтість географічних назв та їх стилістичних функцій зумовлюється як історичним жанром роману, так і загальними принципами використання власних назв у різних поетичних контекстах, особливостями індивідуально-авторського стилю Ліни Костенко.

Значної вагомості інших онімічних розрядів у романі «Маруся Чурай» набувають ідеоніми, оскільки в обох випадках ідеться про митців, про творців. Але в романі про піснетворку Марусю, зрозуміло, серед ідеонімів панують назви українських народних пісень. З двадцяти пісень, приписуваних Марусі Чурай, у романі згадано дев'ять (і ще кілька інших). Серед них найвпливовіша, текстотвірна – назва «Засвіт встали козаченьки», також «Ой не ходи, Грицю», що виринає в сильній позиції, у самому кінці твору.

У сфері теонімії та міфонімії цілковито панують християнські власні назви, проте антична теонімія повністю відсутня. Це нети-

пово для Ліни Костенко, але характерно для світосприйняття українського народу зображуваного XVII ст. Незначну групу становлять власні назви релігійних свят, які, очевидно, вживаються для підкреслення емоційної забарвленості, для детермінації часу: *То було на Дмитра десь...* [4, 58]; *А вже десь на Варвари прийшов Бобренко...* [4, 58].

Отже, ужиток кожної власної назви в романі стає маленьким шедевром – у творі немає жодного зайвого оніма, а всі наявні є доречними й сприяють глибшому розкриттю художнього цілого. Поетеса добирає такі оніми, що відповідають реаліям XVII ст. і водночас вписуються в ономастичний досвід людини XX ст. При всій тематичній детермінованості омонімічного наповнення твору воно становить гармонійну єдність і потужну силу, що активно діє на реципієнта, створюючи сповідальну достовірність зображення.

Список використаних джерел

1. Горячок І. Поетоніми збірки поетеси-подолянки О. Радущинської «Стукав сніг...» як засоби її світобачення / І. Горячок // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. пр. [за ред. М. Скиба ; відп. за вип. М. Торчинський]. — Хмельницький : ХмЦНП, 2013. — Вип. 6. Ч. 3. — С. 49—55.
2. Калинин В. Литературная ономастика или поэтика онима : метод. указ. к спецкурсу / В. Калинин. — Донецк, 2002. — 39 с.
3. Карпенко Ю. Літературна ономастика Ліни Костенко / Ю. Карпенко, М. Мельник. — О. : Астропринт, 2004. — 215 с.
4. Костенко Л. Маруся Чурай: Історичний. роман у віршах / Л. Костенко. — К. : Дніпро, 1982. — 136 с.
5. Подольская Н. Словарь русской ономастической терминологии / Отв. ред. А. В. Суперанская; Институт языкознания АН СССР ; [Изд. 2-е, перераб. и доп.]. — М. : Наука, 1988. — 192 с.
6. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства [за ред. І. К. Білодіда]. — К. : Наукова думка, 1970—1980.

ІРІНА КОРНІЄНКО, ОКСАНА ЄФІМОВСЬКА
Mykolaiv

POETONYMS AS STYLISTIC DEVICES IN THE HISTORICAL NOVEL LINA KOSTENKO «MARIUSIA CHURAI»

In the article there were characterized the stylistic role of poetonyms in the in the historical novel Lina Kostenko «Mariusia Churai», described of the function the different onyms in the works of the writer.

Key words: proper name, poetonym, onym, anthroponym, toponym.

ІРИНА КОРНИЕНКО, ОКСАНА ЕФИМОВСКАЯ
г. Николаев

ПОЭТОНИМЫ КАК СТИЛИСТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА В ИСТОРИЧЕСКОМ РОМАНЕ ЛИНЫ КОСТЕНКО «МАРУСЯ ЧУРАЙ»

В статье охарактеризована стилистическую роль поэтонимов в историческом романе Лины Костенко «Маруся Чурай», описаны функции различных типов онимов в произведении писательницы.

Ключевые слова: имя собственное, оним, поэтоним, антропоним, топоним.

Стаття надійшла до редколегії 20.10.2016